

VAJDA MIHÁLY

Van-e válságmentes történelem?

Trauma görögül annyi mint: seb, lék, kár, veszteség, vereség.

Kriszisz meg elválás, ellentmondás (meghasonlás), vita, döntés, kipróbálás, ítélet, megítélés, vizsgálat, bíróság, vád, per, ítélet, elítélés, jog, büntetés.

Hát ezzel nem mentem sokra. De muszáj volt egy kicsit körülnéznem, ha már elvállaltam egy előadást ezen a konferencián. Anélkül, hogy valaha is foglalkoztam volna a válság vagy éppen a trauma problémájával.

Nézzük akkor a Wikipédiát: van fizikai trauma, magyarul sérülés, pszichikai trauma, a pszükhé károsodása és szociológiai trauma (ez is az egyénre vonatkozik, de a károsodást kifejezetten szociális tényezők okozzák). Oszt: válság. Ide felesleges volt elmennem a Wikipédiában. Csak olyasmi szerepelt (bevallom, nem néztem meg a több mint 200.000 találatot), amit úgy nagyjából magam is sejtettem, még az is kiderült, hogy a kriszisz görög szó, melyet mi válságnak fordítunk, tényleg azt jelenti, amit fentebb kiírtam. S minthogy a kriszisz szónak ezek a jelentései nem látszanak utalni arra, amit mi válságnak, krízisnek nevezünk, tovább kutakodtam, s egy értelmező szótárból megtudtam, hogy a görög szó a rómaiaknál vette föl ezt az értelmet is. Messzire vezetne utána járni, hogy ez hogyan és miért történt. Szóval válság: „A beteg állapota válságosra fordult.” Talán ez az egyetlen eset, ahol a válságból való kilábalás ellentéte egyértelműen valakinek a végét jelenti. Mert mondjuk a gazdasági válság egyrésztől szinte mindig véget ér, s nem szoktuk úgy gondolni, hogy ennek ellentétje a gazdaság megszűntét jelentené. Ahogy, mondjuk, ezen belül pl. az autóipar válsága számos kellemetlen következménnyel jár, de ki gondolná, hogy valaha is megszűnik az autógyártás. Egy házasság válsága végződhet éppen ezen intézmény felbomlásával, de az őt alkotó egyének többnyire túlélnek. Nem sorolom tovább. Majd csak arra a kérdésre kell megtalálnom a választ, hogy a gazdaság válsága, a pénzügyi válság, az ipar válsága, a mezőgazdaság válsága, a házasságok tömegméretekben bekövetkező válsága, akár mindez együttesen, társadalmi válságot jelentenek-e, vagy utalnak-e egyáltalában ilyesmire; s hogy van-e olyan, s melyik az a „történelmi” helyzet, „történelmi” helyzet lásd később, amely az adott társadalom összeomlását eredményezi.

Remek! A traumát hagyjuk, nekem az valahogy nem jön össze a válsággal; pontosabban a trauma mindhárom felsorolt fajtája válsághoz vezethet az egyén életében, de ha társadalmi traumáról nem beszélhetünk (tegyük fel, hogy igaza van a Wikipédiának), akkor a trauma engem pillanatnyilag nem érdekel. Mert hogy a társadalomról szeretnék beszélni.

Amikor morfondírozásom során eddig jutottam – kedves hallgatóim, észrevehettétek, hogy még csak morfondírozok, pontosabban rekapitulálok korábbi morfondírozásomat, morgásomat, mondjam már ki nyíltan és egyenesen: már megint egy konferencia! Ez is

csak azért van, mert az egész tudománynak nevezett valami válságban van -, eldöntöttem előadásom címét, amely úgy hangzott: Van-e válságmentes történelmi helyzet? S ha most nem protestálok, akkor ez csak azért van, mert ha nincsen válságmentes történelmi helyzet – erről szerettem volna beszélni -, akkor nincsen válságmentes történelem sem. Persze a dolog azért egy kicsit bonyolultabb, de csak azért, mert pongyolán használjuk, én legalábbis pongyolán használom a nyelvet. Amikor azt mondom, hogy történelmi helyzet, akkor a történelem órákon ismertetett ilyen-olyan társadalmi-politikai-gazdasági állapotokra gondolok (ekkor meg akkor, itt meg ott), amikor viszont azt mondom, hogy történelem, akkor egy folyamatra, az említett állapotoknak az egymásra következésére, mely folyamatnak a nyugati gondolkodás alapsémája szerint van valamilyen iránya. Európában, illetve csatolt, de már réges-régen lecsatolódott részeiben tűnhet ez így, másutt nem. Nem tudom, hogy az itt ülő fiatalabb kollégák, miként tanulták ezt, nekem még azt tanították, hogy az ősi társadalomtól egyenes út (nem mindig egyenes, néha, a válságok eredményeképpen kitérők is voltak, vannak, tán még lesznek is) tehát egyenes út vezet a kommunizmusig. Csak halkan jegyzem meg: attól félek, hogy az utóbbi időben, lehavazván a végeredményt, a történelemkönyvek az őstársadalomtól a máig tartó, mondjuk a globalizációig tartó folyamatról beszélnek. Hogy az őstársadalom az hol és mikor virágzott, azt nem tudjuk, lehet, hogy még ma is van belőlük itt meg ott; a braziliai őserdők indiánjait szokás emlegetni, akik között talán még kannibálok is vannak, sebj, a történelmi fejlődés során leszoknak majd erről a tűrhetetlen emberevről, amikor majd eljutnak oda, hogy észreveszik: a más törzsbeliék is emberek, s ekkor - humanistákká lesznek. „Alle Menschen werden Brüder”.

Egyszóval fogalmam sincsen, hogyan kell tekinteni az alaptanterv szerint a különböző társadalmak egymásra következésére, mely folyamatnak ez az egyirányúsága valahogy gyanúsán hasonlít a teremtés, kinyilatkoztatás, megváltás hármasságára. Hogy létezik egy ilyen isten által egyenirányított folyamat, abban én kételkedem, tehát nem sokat tudok kezdeni a történelem közkeletű fogalmával, de hát tagadhatatlanul egymástól nagyon különböző társadalmak vannak, melyek állandóan változnak, új és még újabb formációkat hoznak létre, s még az is megeshet, hogy a globalizáció egy nagy egységgé csiszolja ezt a sokszínű világot; s nem is annyira a kannibálok lesz baja, mint inkább a fundamentalista iszlámmal.

De most már aztán tényleg ideje lenne elkezdeni az előadást.

*

Tehát: **Van-e válságmentes történelem?** (Azaz: a történelem és a válság dekonstrukciója – hommage à Jacques Derrida.)

A történelemről már szoltam néhány szót, arról legalábbis, ahogy én a történelmet felfogom. Megismétlem: nem sokat tudok kezdeni a történelem közkeletű fogalmával, de hát tagadhatatlanul egymástól nagyon különböző társadalmak vannak, melyek állandóan vál-

toznak, új és még újabb formációkat hoznak létre, s még az is megeshet, hogy a globalizáció egy nagy egységgé csiszolja ezt a sokszínű világot. Ez azonban mindeddig nem történt még meg, a világot a globalizáció egyelőre csupán átrendezte, melynek valamennyi része most már valami módon valóban függésben van valamennyi másiktól; s ezen az így vagy úgy összefüggő világegészen belül a legutóbbi időben radikálisan megváltoztak a hatalmi viszonyok. Hol vagyunk már attól, amikor még két szuperhatalom kézben tartotta a világ egészét? Pedig nem kellene sokat keresgelnünk a fejünkben, hogy felidézzük azt az időszakot. Mi többnyire a rendszerváltásról beszélünk, s nem akarjuk nagyon észrevenni, vagy legalábbis nem áll érdeklődésünk középpontjában, hogy az ebben a Kelet-Közép-Európában bekövetkezett rendszerváltás idején, s ez csupán 25 éve volt, majd azt követően, a világon belül felbomlott a hatalmi egyensúly. Hol vannak már a régi szép hidegháborús idők?

A minap olvastam Almási Miklós *Bevezetés a 21. századba* című könyvét, melynek bevezető fejezetében Henry Kissinger *World Order* című könyvét ismerteti-elemzi a szerző (a könyv 2014-ben jelent meg); Kissinger szerint hosszú távon a világrendnek három fő pillére van: Amerika, Kína és Oroszország. De ez mindegy is. Sokkal fontosabb, hogy századunk világrendjének van három gyenge pontja: „a) Európát, a maga bürokratikus központi vezérművével, a soft power-re támaszkodó rendszerével hatalmi vákuum fenyegeti; b) globalizált világban élünk, miközben az országok politikai struktúrája nemzeti szinten formálódik – a két dinamika egymást keresztezi, s a nemzeti politikai törekvések gáncsolják a globalizálódás kibontakozását; c) a nagyhatalmaknak nincs egy olyan VIP-klub félesége, ahol valódi, hosszú távú problémákról tudnának őszintén (és titokban) konzultálni, és ahol a tévéknek szánt fecsegés helyett stratégiai döntéseket tudnának hozni.”³⁰⁶ Sem Kissinger koncepcióját, sem Almási rá vonatkozó reflexióit nem szeretném itt tárgyalni. Csupán nem óhajtottam hályogkovács módjára a magam elképzeléseit előadni – mit értek én a világpolitikához? Semmit -, egy autentikusabb, persze távolról sem tévedhetetlen személyiségre hivatkozva szerettem volna jelezni – csupán jelezni -, hogy a világ cseppet sem hasonlít a nyolcvanas évekbeli állapotára, különösen, ha hozzávesszük ehhez, ami a Közel-Keleten történt és történik (Kissinger sem hagyta ezt említetlenül, de úgy néz ki, hogy az ottani történeket nem sikerült még beleépítenie a világrendről kialakított elképzelésébe). Válságban van a világrend? Ami ma már a történelem?

Mielőtt azonban kísérletet tennék ezt a kérdést megválaszolni, kényszerítve érzem magam körülnézni a válság fogalmának tájékán. Fentebb a következőket mondtam: szóval válság: „A beteg állapota válságosra fordult.” Talán ez az egyetlen eset, ahol a válságból való kilábalás ellentéte egyértelműen valakinek a végét jelenti. Mert mondjuk a gazdasági válság egyrészt szinte mindig véget ér, s nem szoktuk úgy gondolni, hogy ennek ellentette a gazdaság megszűntét jelentené. Ahogy, mondjuk, ezen belül pl. az autóipar vál-

306 Almási Miklós: *Bevezetés a 21. századba*, Kalligram, Pozsony, 2015. 24.

sága számos kellemetlen következménnyel jár, de ki gondolná, hogy valaha is megszűnik az autógyártás. Egy házasság válsága végződhet éppen ezen institúció felbomlásával, de az őt alkotó egyének többnyire túlélnek. Nem sorolom tovább. Majd csak arra a kérdésre kell megtalálnom a választ, hogy a gazdaság válsága, a pénzügyi válság, az ipar válsága, a mezőgazdaság válsága, a házasságok tömegméretekben bekövetkező válsága, akár mindez együttesen, össztársadalmi válságot jelentenek-e, vagy utalnak-e egyáltalában ilyesmire; s hogy van-e olyan, s melyik az a „történelmi” helyzet, „történelmi” helyzet lásd később, amely az adott társadalom összeomlását eredményezi.

Nincsen ezzel a szöveggel semmi baj, de a lényeg hiányzik belőle: Mit tekintünk válságnak? S mi az egyáltalában, ami válságba kerülhet? Hogyhogya mi? Hát a beteg állapota, a gazdaság, azon belül pl. a pénzügyek, az autóipar, a mezőgazdaság, a házasság – hát már megmondtam, nem? Még hozzá kétszer is. Azt azonban csakis a beteg esetében mondtam, hogy a válság állapotába került „valami” válságának lényege, hogy ennek a „valaminek” a létéről vagy nem létéről van szó. To be or not to be – igen, Hamlet is kétségtelenül a válság állapotában leledzett. Hogy itt személyek vonatkozásában, idézőjelben ugyan, valamit mondtam, nem pedig valakit, azt, ha jól sejtem, az a megérzésem diktálta, hogy kirobbant válságról személyek, azaz tudatos lények esetében csak akkor beszélhetünk, ha a válságosnak tűnő szituáció nem a saját döntésük eredménye, ha a tudatos lény mintegy tudattalan tárgyként van kitéve valamifajta külső hatásnak, mellyel szemben többé-kevésbé tehetetlennek érzi magát. Ami a dán királyfit illeti, lehet ezen persze vitatkozni, az azonban kétségtelen, hogy balsorságának nyűgét és nyilait, tenger fájdalomát, amit vagy tűr vagy kiszáll ellene, nem maga hozta magára. A válság – egészen biztos persze nem vagyok benne, hogy tényleg ez a helyzet, pillanatnyilag azonban így gondolom – olyan valami (állapotnak nevezném, annak szoktuk nevezni), ami mintegy rátör valamire (valamire, ami eddig nem volt válságos állapotban), némelykor meglepetésszerűen, mint derült égből a villámcsapás, némelykor úgy, hogy előzőleg már érződött valami bizonytalanság; azt azonban semmiképpen sem gondolom, hogy a válságot a válságba került valami idézné elő. Részben erről kellene beszélgetnünk, akár a fentebb emlegetett példák, akár más válságos szituációk alapján. Tényleg nem szeretném a kérdést magam eldönteni.

Nézzük egy pillanatra a gazdasági válságot! Erről esik a leggyakrabban szó. Vajon a gazdasági válságot maga a gazdaság idézi elő? Bizonyára nem abszurd ezt sem állítani. Adva van, mondjuk, egy adott nemzetgazdaság. Most kitalálom, hogy mi a nemzetgazdaság definíciója. Mondjuk: adott nemzeti keretek között az ott élők számára szükséges materiális és immateriális javak előállítása és működtetése. Ezer kifogást tudnék e definíció ellen magam is emelni, de azt hiszem, alapján erről van szó. Ha nem sikerül mindig mindent előállítani, amire szükség van, azt nem nevezném válságnak. Soha nem sikerül ugyanis. Mindig vannak hiánycikkek, mindig vannak rosszul működő közlekedési ágazatok stb. De ha mondjuk egy álló héten át nem lehet az országban tejet kapni, az nem normális, ak-

kor hajlamosak vagyunk azt állítani, hogy a tejtermelés válságban van. Ha mindig késnek a vonatok, az még nem a vasúti közlekedés válsága, ha azonban heteken át gyakorlatilag egyáltalán nem közlekednek, akkor már kénytelenek vagyunk a vasúti közlekedés válságáról beszélni. Amikor pedig a gazdaság az adott nemzeti keretek között élők és ott tartózkodók számára szükséges materiális és immateriális javakat folyamatosan képtelen előállítani és működtetni, ha a munkaadók nem képesek kifizetni a béreket, az állam a nyugdíjakat, tehát elviselhetetlen(nek tűnő) állapot áll elő, akkor már senki nem fog kételkedni benne, hogy gazdasági válság van. Hogy az ilyen gazdasági válságot maga a gazdaság okozza? Nem hinném. Addig működött, s egyszer csak nem működik többé? Válságba jutott? Csak úgy magától? Nem tűnik valószínűnek. Úgy vélem, két eset lehetséges. Az egyik, a valószínűbb, hogy valami külső tényező hatására következik be a gazdaság válsága, a másik pedig, jóllehet ebben az esetben a válságot gazdaságon belüli tényező okozza ugyan, de nem önmagában, hanem ennek a gazdaságon belüli tényezőnek valamilyen értelemben külső, nem magához a gazdasághoz tartozó környezete.

Jól összebonyolítottam a dolgot, bocsánat. De nem tettem volna, ha tudnám, hogy amire ki akarok lyukadni, az tényleg összefüggésben áll azzal, hogy a válság, még az egyszerűbb esetekben is, kölcsönhatások eredménye, valamilyen részekből álló egész kölcsönhatásban álló elemeinek egymáshoz képesti elmozdulása. Minthogy viszont ezek a függőségek szükségképpen állandóan változnak, hiszen ha nem változnának, akkor az egész valami merev egység, valami holt dolog, valami szervetlenség lenne, nem pedig világ; csak világok, olyan valamik, amik elevenek, mozognak, Heidegger nyomán még azt is megkockáztatom, hogy csak Dasein-függők (világok) kerülhetnek válságba. S azok – most jön, amire mindvégig gondoltam, amiből titokban kiindultam, de igyekeztem nem árulni – mindig is válságban vannak.

Mi volt a kérdés? Van-e válságmentes történelem? Van-e válságmentes történelmi helyzet? Úgy kellett volna feltennem a kérdést, hogy van-e válságmentes emberi létezés. Nincs, és nem is lehet. Heidegger két helyen is foglalkozik az ember, az állat, még a szervetlen természeti tárgy viszonyával (a nem természeti tárgyakkal, mondjuk ezzel a papírral, nem kell foglalkoznia. Az ugyanis az ember világához tartozik.). Csak az ember világalkotó, a kőnek nincs világa, az állat meg csak viszonyul a világhoz. Hogy ezt az utóbbi állítást hogyan kell érteni, azt már többször meg akartam fejteni; nem igazán sikerült. Az azonban biztos, hogy a világ, melyhez az állat viszonyul, az nem változó. Így az állat világa nem is kerülhet válságba. Válságba csak az ember és világa kerülhet, sőt az ember, világával együtt, válságról válságra mozog. Az ember világában, mikrokozmoszában és makrokozmoszában mindig változik valami, az alkotóelemek állandóan elmozdulnak egymáshoz képest, ezek az elmozdulások soha nem hagyják az egészet holttrá merevedni, mindig, életünk minden percében bizonyos zavarokat okoznak, aztán vannak olyan esetek is, amikor ez a mindig mozgó, mindig válságos egyensúly az egyensúly teljes felborulásával fenyeget. Ekkor állítjuk, hogy

válság van. Hogy addig is volt, azt távolról sem mindig vesszük észre. Azt is mondhatom: nem szeretjük észrevenni. Félünk az elmozdulásoktól. Hiszen ha a világunk mindig válságokat szülő mozgásban van, ki tudhatja, mi lesz ebből, talán még a mi életünkben.

Hogy aztán – fentebb kérdeztem – a világrend ma válságban van? Igen. Mindig minden emberi rend.

Egy rejtélyt szeretnék még azért megoldani. Hogy mit jelöltek a görögök a krízis (kriszisz) szóval, azt már mondtam. Ismétlem: *kriszisz* nem más mint elválás, ellentmondás (meghasonlás), vita, döntés, kipróbálás, ítélet, megítélés, vizsgálat, bíróság, vád, per, ítélet, elítélés, jog, büntetés. Ha a jogi jelentésektől eltekintünk, s maradunk az elválás, ellentmondás, meghasonlás jelentéseknél, akkor talán stimmel is az, amit az elébb válságként, még felborulással nem fenyegető válságként leírtam. De a már felborulással fenyegető válságot, azt, amit mi már krízisként érzlelünk, miért nevezték – állítólag – hropénak vagy apóriának, s miért csak a rómaiak adták a crisis szónak ezt a jelentést is, ezt illetően csak találgathatnánk. Talán csak egy hatalmas birodalom válságai olyan elborzasztóak, ijesztőek. A kis városállamoké távolról sem. Talán ezért is vágyakozunk annyira a görög demokrácia iránt. Mert hiszen máskülönben az sem volt valami gyönyörűséges.

Utólagos reflexiók

Konferencia Egerben: Trauma és válság. Előadásomat már megtartottam, éppen nálam fiatalabb kollégák előadását hallgatom. Az egyik (Loboczky János) a fiatal Lukácsról beszél³⁰⁷, a másik (Schwendtner Tibor) Husserlről és Heideggerről³⁰⁸, a harmadik (Gedő Éva) Carl Schmitt-ről. Pozitív jövőképek, a modernitás válságának leküzdése – ezek a szavak keringtek a fejemben; a múlt század elején ezek a filozófusok az akkori emberiség válságát szerették volna meghaladni, valamiképpen úrrá lenni az emberek egzisztenciális bizonytalanságán. Lukács még nem, azokban az írásaiban legalábbis nem, melyekről a kolléga beszélt. Érdekes, állapítottam meg magamban, mindig azt gondoltam, s elég sokat is írtam erről, hogy Lukács mindig is a tökéletes bűnösség korszakát akarta az elméletben, később, mint kommunista, a gyakorlatban is, meghaladni Majd az eszembe jutott, hogy bizony nem volt kezdettől fogva így. Világossá vált számomra, hogy nem nagyon gondolkodtam és írtam Lukácsnak arról a korszakáról, melyről Loboczky kolléga beszél; fel sem merült bennem, hogyan nézett ki akkortájt a filozófus történetfilozófiája. Hogyan is merülhetett volna fel? Hiszen akkortájt szinte egyáltalában nem foglalkoztatta a történetfilozófia. Kizárólag a személyes megváltás útját kereste. Valamifajta történetfilozófiai beállítódás először

307 Lásd kötetünkben Loboczky János: *Művészetfilozófia versus élet-/válság filozófia Lukács György esszéiben az 1910-es években*.

308 Lásd kötetünkben Schwendtner Tibor: *Válság és értelemalapítás – Husserl és Heidegger történetfilozófiája a 30-as években*.

A regény elméletében merült fel nála, ez azonban 1916-ban volt, amikor már az első világháború tombolt ... Hogy a történetfilozófia általában is a háború éveiben került a filozófia érdeklődésének előterébe, még világosabbá vált a számomra, amikor Schwendtner Tibor elkezdett Husserlról és Heideggerről beszélni.

Ő ugyanis hangsúlyozta, hogy Husserlnél, s tőle függetlenül Heideggernél is a történetfilozófia egyugyanazon történelmi periódusban került érdeklődésük homlokterébe ... Hát persze. Az első világháborúval egy új világkorszak kezdődött, erről már sokszor gondolkodtam; írtam is. És még ha ezt a körülményt az előadások nem is említették, nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy *a háború a valóban kreatív filozófusok beállítódását radikálisan megváltoztatta*. Az emberiség nyílt válságba került; mindketten, Husserl is és Heidegger is akkoriban már a korszak jellemző szimptomájának az értelemvesztést találták. ... De még vissza Lukácshoz. Eszembe jutott néhány jellemző mondata a tízes évek elejéről, melyeket Loboczky János is idézett. Lukács a halálról minden fajta transzcendens vonatkozást mellőzve akart beszélni, számára a halál a tényleges véget jelentette, nem pedig az igaz lét kapujaként fogta fel. Igen, lehet ezt így gondolni; sőt, így kell felfogni. Mintha akkoriban még Lukácsnak, vagy, hogy óvatosabban fogalmazzak, az idézett esszéiben, „A tragédia metafizikájában” egészen más képe volt az emberi egzisztenciáról, mint a későbbiekben. Olyanfajta képe ugyanis, amely összefüggött a görögségről vallott nézetével is. (Az esszé kiindulópontja Paul Ernst *Brünhildéja*, ennek ellenére bizonyos, hogy Lukácsnak a klasszikus görög dráma is a szemei előtt lebegett.) Mintha akkortájt meg a klasszikus görögség Burckhardt-i és nietzschei képével értett volna egyet, nem pedig mint később, *A regény elméletében*, a Winckelmann és Goethe félével; tagadhatatlan a szépsége annak a leírásnak, melyet Lukács a görögök világáról e művében felvázol. De tudjuk, hogy „A tragédia metafizikájában” másképpen néz ez még ki. Ott a világ még sokkal borúsabb: ha Isten nem is halott még, de csak mint néző van jelen a világ színpadán.

Egy-két nappal a konferencia előtt nagyon jó beszélgetést folytattam egy tanulmány szerzőjével (Gábor Sámuellel), mely tanulmány Ovidius Narcissusát elemzi.³⁰⁹ Míg az előadásokat hallgattam, hirtelen visszaemlékeztem erre a beszélgetésre. Az új a bizonyos előzményekre tekintő interpretációban az, hogy Narcissus ovidiusi történetét nem úgy fogja fel, mint amelyben egy ifjú embert az istenek azért büntetnek meg, mert csakis önmagát hajlandó észrevenni, s így kizárólag önmagába szerethet bele; az emberré válás paradigmájaként tekint a történetre. Narcissus, mint ember, mint közülünk bárki, ember létében hordozza végzetét. Ebben az értelmezésben Narcissus nem patológiai eset többé. Ő az öntudatos ember, aki önmagát halandóként ismeri fel. Persze az emberré válás bibliai története is hozzákapcsolódik halandó-voltunk felismeréséhez. De micsoda különbség! A görög nem vár a messiásra; nem gondolt megváltásra. Ő még mert beletekinteni a lét szakadékába.

309 Gábor Sámuel: „A Narcissus-paradigma, avagy az önmegismerés veszélyei – Ovidius: Átváltozások III. 339-510” In *Tengeristennő az Plyposon. Mítoszok szóban és képen*. Szerk. Horváth Judit. Gondolat, Budapest, 2015. 261-278.

Az első világháború alapijában véve azzal váltott ki alapvető egzisztenciális válságot, hogy a modern világ színpadán most már vitathatatlanul a nietzschei utolsó ember ragadta magához a főszerepet. Megöltük Istent, hirdette Friedrich Nietzsche néhány évvel korábban. S valóban. Élhet-e még isten, ha a lövészárkokban az emberek, akiknek fegyvereit a már nem létező Isten földi képviselői megáldották, éveken át gyakorlatilag a semmiért gyilkolják egymást? Elég, ha csupán ezt a tényt említjük, nem szükséges az elmúlt száz év összes rémtetteit felsorolni, hogy megértsük: a régi stílusú filozófia, amely tényleg ontoteológia volt, hiteltelenné vált. Mintha Nietzsche mindezt már előre látta volna.

Most megpróbálom Schwendtner Tibor Husserlről és Heideggerről szóló előadásának alapjait összefoglalni:

Mindkét fenomenológus hangsúlyozza a korunkat jellemző válságtudatot. A meghatározó szimptóma, ahogy már röviden említettem is, az értelemvesztés. Husserl számára a válság az értelem és az önidentitás válsága, amely az egész európai történelmet, és az európai ember önmeghatározását és reménység horizontját érinti. Az európai tudománynak és filozófiának az a potenciálja, amely az értelmet és az önidentitást meghatározta, összeomlott. A tudomány - elvei szerint - éppen azokat a kérdésfeltevéseket zárja ki, amelyek boldogtalan korunkban, a végtetszerű változásoknak kiszolgáltatott emberek számára a legerősebbek: hiszen egész emberi létezésünk értelmes vagy értelmetlen jellegét érintik – mondja Husserl.

A harmincas évek második felében Heidegger a totális értelemvesztést diagnosztizálja. A jelent – Fichte nyomán? – „a beteljesült értelmetlenség” korszakának nevezi. Korunk folyamatait az erőszak és a brutalitás jellemzi szerinte.

Husserl hanyatlásról, Heidegger létfeledésről beszél: a metafizika csak a létezőre tekint, a lét ki van zárva érdeklődési köréből.

A heideggeri gondolat, hogy az istenek elhagyták világunkat, csupán egyik változata a nietzschei mondásnak: Isten halott; ahogy a bolond mondja: Mi öltük meg őt. A konferenciának az a szekciója, melyről beszélek, számomra vitathatatlanul Nietzsche gondolata körül köröz, Nietzsche neve azonban nem hangzik el. Miért? – kérdeztem a végén. S ez vonatkozik Gedő Éva előadására is Carl Schmitttről, aki úgy gondolta: Az ember vágyakozik a diktatúrákra, legalábbis elfogadja őket, mert abban reménykedik, hogy azok majd tökéletes egzisztenciális bizonytalanságát megszüntetik.

Ez a teljes egzisztenciális bizonytalanság több tényezővel függ össze. Egyike ezeknek a felvilágosodás „győzelme”. Emlékezzünk a 18. század vitáira, ugyancsak kemény összecsapásokra. Mindenekelőtt a francia filozófiában, de a németeknél is. Egyesek úgy vélik, hogy az egyház hazug uralma tűrhetetlen: a vallás csak az emberek kordában tartásának eszköze. Az erkölcsnek semmi köze a valláshoz. Tehát: Écrasez l'Infamâme! Mások óvatosabbak. Emlékezzünk Moses Mendelssohn írására „Über die Frage: was heißt aufklären”,

egy olyan tanulmányra, amely talán a legvilágosabban fejezi ki egy meggyőződéses felvilágosító kétségeit. Megállapítja, hogy a felvilágosodás az emberiség szempontjából nélkülözhetetlen, mégsem szabad bizonyos hasznos és az embert ékesítő igazságokat úgy terjeszteni, hogy azáltal az emberben benne lakozó vallási és erkölcsi alaptételeket semmissé tesszük. Az erényeket szerető felvilágosítónak óvatosan és elővigyázatosan kell eljárnia. Persze ezekben az állításokban nagy adag naivitás rejlik. Nietzsche sokkal józanabb volt. Évezredek múltán, melynek során az embereket a legszörnyűsebb büntetések fenyegetésével és az örök élet ígéretével próbálták erkölcsös magatartásra kényszeríteni, Isten megöletése szükségképpen ahhoz a meggyőződéshez vezet, hogy most már minden megengedett. Nemcsak nekem, másoknak is. Nietzsche minden volt, csak nem nihilista. Pontosan tudta: hosszan tart majd a nihilizmus uralma. Ahol azonban arról elmélkedett, miként lehet majd egyáltalában leküzdeni a nihilizmust, csak homályos reményeket fogalmazott meg.

De nemcsak arról van szó, hogy a morál alaptételei kezdik elveszíteni érvényességüket. Mindenekelőtt arról van szó, hogy a pokoltól való retteget sem volt olyan elviselhetetlen, mint a félelem a pusztá semmitől, a végleges és visszavonhatatlan megsemmisüléstől, semmivé-válásomtól. A megsemmisüléstől, ami egyszerűen felfoghatatlan. Semmiféle értelemben sem felfogható. Így a szorongás, a tárgyaltan félelem a modern ember elkerülhetetlen sorsa.

Semmi nem segít. A legkevésbé persze a földi megváltás ígéretei. Nincsen olyan igazságos társadalom, amely az ember egzisztenciális félelmeit megszüntethetné. S azzal, ami ehhez kapcsolódik, hogy az ilyen fajta ígérek mindig bűnbakokat is keresnek és megneveznek, olyanokat, akik a társadalom állapotáért és az egyesek tragikus sorsáért felelősek, szabadjára engedik az ember legrosszabb, az egzisztenciális szorongásban benne rejlő ösztöneit. Az ellenséget meg kell semmisíteni: hogy enyhüljön az ember félelme a megsemmisüléstől. De épp ily kevésbé segítenek a filozófia ígéretei. A kiüresedett vallásokról meg még beszélni sem érdemes. Úgy tűnik, nincsenek olyan eszközök, melyek segítenék az embert abban, hogy félelem nélkül tudjon beletekinteni a lét szakadékába; hogy képes legyen elfogadni végeességét - mindenféle hamis jövő-álmok nélkül. Ezért játszott Nietzsche az emberen túli ember gondolatával. Egy olyan emberféléről álmodott, amely már nem ember, mert képes túllépni az ember egzisztenciális szorongásán. Ő maga azonban nem tudta azt hinni, hogy híd vezetne az embertől, különösen nem az utolsó embertől az emberen túli emberhez.

Hát akkor? A filozófia nem nyújt vigaszt, csak azt szeretné, hogy az ember felismerje a nehezen elviselhető igazságot. Persze egyre kevésbé akarja ezt a feladatot elvégezni. Csakhogy akkor a maga hagyományos kérdéseire semmiféle választ nem ad már, nem filozófia többé.